

Original Article**Review and Analysis of Medicinal Plants from the Perspective of Khaghani, Saadi and Ibn Sina****Shahriar Shadigoo¹**

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran.

Email: kamyar137884@gmail.com

Received: 11 Apr 2020 Accepted: 21 Jul 2020

Abstract

Background and Aim: Traditional medicine and the properties of medicinal plants have shown a significant effect in the poetic and prose works of classical and contemporary Persian literature. Poets and writers have talked about medicinal plants and their properties in their poems as much as their mastery of Medical Preliminaries. Meanwhile, Ibn Sina, Khaghani and Saadi Shirazi have paid special attention to medicine, especially herbal medicines and its therapeutic applications. Therefore, the purpose of this study is Analysis of the properties of medicinal plants from the perspective of Khaghani, Saadi and Ibn Sina.

Materials and Methods: In this library research, using the descriptive-analytical method, first by referring to the book of Ibn Sina's law, Khaghani's divan, Saadi's divan and other sources, the properties of medicinal plants in texts and verses have been extracted and then they have been analyzed and studied.

Findings: By studying the works of these thinkers, we can understand the ancient beliefs of herbal medicine and its importance among poets and writers and also the high frequency of phytotherapy and medical issues in their writings.

Conclusion: The results of this study showed that these sages, considering their mastery of the common sciences of their time, have also expressed the importance, properties of medicinal plants and herbal medicine in their works. In this regard, they have a deep belief in each other and have significant intellectual commonalities in the effectiveness of these plants in the treatment of diseases, which is the result of their experience and knowledge. Topics related to medicine and herbs are mentioned in several places in Ibn Sina's Law Book. In the second book of the law, in which the spicy spices and their properties are mentioned, in the fifth book of the law of medicine and in other volumes. Khaghani has mastered plants and their medicinal properties through personal observations, knowledge and experience and has discussed them in various fields in his divan. Stories about doctors, ophthalmologists, patients, pain and treatment and medicinal plants also have a significant appearance on Saadi's works.

Keywords: Medicinal Plants; Khaghani; Saadi; Abu Ali Sina

Please cite this article as: Shadigoo SH. Review and Analysis of Medicinal Plants from the Perspective of Khaghani, Saadi and Ibn Sina. *Med Hist J* 2020; 12(43): 19-32.

بررسی و تحلیل خواص گیاهان دارویی از نگاه خاقانی، سعدی و ابن سینا

شهریار شادی گو^۱

۱. استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. Email: kamyar137884@gmail.com

دریافت: ۱۳۹۹/۱/۲۳ پذیرش: ۱۳۹۹/۴/۳۱

چکیده

زمینه و هدف: طب سنتی و خواص گیاهان دارویی در آثار منظوم و منثور ادب فارسی کلاسیک و معاصر نمود چشم‌گیری پیدا کرده است. شاعران و نویسندگان به میزان تسلطشان بر مقدمات پزشکی از گیاهان دارویی و خواص آن‌ها در سروده‌هایشان سخن به میان آورده‌اند. در این میان ابن سینا، خاقانی و سعدی شیرازی به طب، به ویژه داروهای گیاهی و کاربردهای درمانی آن، توجه خاصی داشته‌اند. بنابراین هدف این پژوهش بررسی و تحلیل خواص گیاهان دارویی از نگاه خاقانی، سعدی و ابن سینا می‌باشد.

مواد و روش‌ها: در این تحقیق کتابخانه‌ای با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی ابتدا با مراجعه به کتاب قانون ابن سینا، دیوان خاقانی، دیوان سعدی و منابع دیگر، خواص گیاهان دارویی در متون و ابیات، استخراج شده، سپس به بررسی و تحلیل آن‌ها اقدام نموده است.

یافته‌ها: با مطالعه آثار این اندیشمندان می‌توان به باورهای کهن گیاه درمانی و میزان اهمیت آن در بین شاعران و نویسندگان و نیز بسامد بالای مباحث گیاه درمانی و پزشکی در مکتوبات آنان پی برد.

نتیجه‌گیری: نتیجه این مطالعه نشان داد که این حکیمان با توجه به تسلطی که بر علوم رایج عصر خویش داشته، در آثار خویش به بیان اهمیت، خواص گیاهان دارویی و گیاه درمانی نیز پرداخته‌اند و در این خصوص اعتقاد و باوری عمیق و اشتراکات فکری قابل توجهی در زمینه مؤثر بودن این گیاهان در امر درمان بیماری‌ها با همدیگر داشته که حاصل تجربه و دانش آنان است. مباحث مربوط به دارو و گیاهان دارویی در کتاب قانون ابن سینا در چند جا آمده: در کتاب دوم قانون که در آن ادویه مفرده و خواص آن‌ها ذکر شده، در کتاب پنجم قانون طب و در سایر مجلدات. خاقانی به گیاهان و خواص دارویی آن‌ها به واسطه مشاهدات، دانش و تجربه شخصی احاطه داشته و در دیوان خویش در جاهای مختلفی در این حوزه به بحث پرداخته است. حکایات مربوط به اطبا، چشم‌پزشک، بیطار، درد و درمان و گیاهان دارویی نیز در آثار سعدی از نمود قابل توجهی برخوردار است.

واژگان کلیدی: گیاهان دارویی؛ خاقانی؛ سعدی؛ ابوعلی سینا

مقدمه

گیاهان و میوه‌ها با انواع متفاوت و با تنوع رنگ، بو، طعم و مزه، زنجیره اولیه تغذیه بشر بوده؛ همچنین قبل از صنعتی شدن جامعه بشری و کشف انواع و اقسام داروهای شیمیایی، بیماری‌های بشری هم با همین گیاهان درمان می‌شده است. گیاهان دارویی ضمن تسکین و درمان آلام بشری، ضرر و زیان کم‌تری نسبت به داروهای شیمیایی دارند؛ و این موضوعی است که دانش پزشکی امروز هم بر آن صحه گذاشته است. با توجه به تاریخچه علم گیاه درمانی و داروهای گیاهی، در آموزه‌های اندیشمندان بزرگی چون بودا، زرتشت، سقراط، افلاطون، ارسطو، ابوعلی سینا، خاقانی، سعدی و دیگران، درباره خوردن گیاهان و گیاه درمانی سفارش بسیار شده است. ناگفته نماند که در بسیاری از آیین‌ها، مانند برهمنی و بودایی، کشتن حیوانات و خوردن گوشت آن‌ها منع شده که خود نوعی توصیه و تشویق به گیاه‌خواری و تأکید بر آن است.

«امام علی (ع) درباره استفاده نکردن از گوشت و کشتار حیوانات می‌فرماید: «لاتجعلوا بطونکم مقابر الحیوانات» (۱). اوج طب سنتی ایرانی را باید در عصر ابن سینا دانست و به همین خاطر، طب سنتی ایرانی را طب ابن سینایی می‌نامند (۲).

ابن سینا، سعدی شیرازی و خاقانی، از جمله حکیمان ایرانی هستند که با شناخت خواص درمانی گیاهان و فواید آن، به این شیوه درمانی روی آورده‌اند و سالیان متمادی عمر خود را در راه سلامت و بهبود بیماران صرف نمودند. در طب قدیم، پس از معاینه بیمار و شناخت طبایع، بیمار را با «گیاه درمانی» مداوا می‌کردند.

شناخت خواص هر یک از گیاهان، دانش عمیقی است که فقط اهل فن به آن آگاهی داشتند و هر کسی توان پرداختن به این امر مهم را نداشته است. باید به هنر و همت بزرگانی چون بوعلی سینا، سعدی شیرازی، خاقانی و... درود فرستاد که با گیاهان طبیعی بیماری‌ها را درمان می‌کردند یا بخشی از فعالیت‌های خود را به روان درمانی اختصاص می‌دادند که علم امروز هم آن را تأیید و تصدیق کرده است. امید است علم پزشکی در رویکرد گیاه درمانی خود، زحمات پیش قراولان این رشته را ارج نهد و قدر بداند.

هدف این پژوهش پاسخ به سؤالات زیر است؟

- ۱- باور ابن سینا، خاقانی و سعدی به خواص گیاهان دارویی چگونه بوده است؟
- ۲- گیاهان دارویی چگونه در آثار ابن سینا، خاقانی و سعدی متبلور شده است؟
- ۳- اشتراکات فکری ابن سینا، خاقانی و سعدی در خصوص گیاهان دارویی چگونه است؟

مواد و روش‌ها

در این تحقیق کتابخانه‌ای با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی ابتدا با مراجعه به کتاب قانون ابن سینا، دیوان خاقانی، دیوان سعدی و منابع دیگر، خواص گیاهان دارویی در متون و ابیات، استخراج شده، سپس به تحلیل و بررسی آن‌ها اقدام نموده است.

ملاحظات اخلاقی

در تدوین این پژوهش اصل امانتداری و رعایت اصالت متون رعایت شده است.

یافته‌ها

با مطالعه آثار ابن اندیشمندان می‌توان به باورهای کهن گیاه درمانی و میزان اهمیت آن در بین شاعران و نویسندگان و نیز بسامد بالای مباحث گیاه درمانی و پزشکی در مکتوبات آنان پی برد.

۱- پیشینه تحقیق

- بررسی اشعار سعدی شیرازی از منظر گیاهان دارویی، اثر امیر پوررستگار، سال ۱۳۹۳، محل انتشار دومین همایش ملی کاربرد گیاهان دارویی در سبک زندگی و طب سنتی. در این مقاله به اشارات سعدی شیرازی به طب، مخصوصاً به گیاهان دارویی و کاربرد درمانی و ادبی آن پرداخته شده است.

- بازتاب گیاهان دارویی در دیوان خاقانی، نوشته فاطمه مدرسی و همکاران، سال ۱۳۸۹، فصلنامه علمی و پژوهشی زبان و ادبیات فارسی. در این پژوهش شمه‌ای از اطلاعات

تعدادی از این گیاهان را شناسایی و در درمانگری استفاده کرده‌اند. دانش قدیم گیاهان دارویی در ایران به دست دانشمندانی مانند بوعلی سینا متحول شد و به اوج شکوفایی خود رسید.

«در ایران باستان استفاده از گیاهان به عنوان دارو، ضد عفونی‌کننده و معطرکننده معمول بوده است و گیاهانی مانند «هوم»، «اسفند» و «آویشن» از زمان اشو زرتشت، پیامبر باستانی، به خوبی شناخته شده بودند» (۳).

بزرگ‌ترین منبع درمانی در طب سنتی ایران و جهان، منبع گیاهی بوده است، به این معنی که انسان‌ها با شناخت ویژگی‌های اطراف خود و پی‌بردن به خواص آن‌ها، از گیاهان برای درمان بسیاری از بیماری‌ها استفاده می‌کردند و با این اعتقاد که گیاهان دارویی، منشأ طبیعی دارند و با طبیعت انسان سازگارند، از مصرف انواع گیاهان برای پیشگیری یا درمان بیماری‌ها دریغ نمی‌کردند.

سابقه استفاده از گیاه و اندیشه گیاه‌درمانی به قدمت حضور انسان در کره زمین است، زیرا انسان راهی برای پیشگیری یا درمان و سرکوب بیماری‌ها، جز منابع ارزشمند گیاهی نداشته است، چنانکه بخش عمده قانون ابن سینا که مجموعه‌ای از برنامه‌های آموزش پزشکی است، به کاربرد گیاهان در درمان بیماری‌ها و خواص درمانی آن‌ها اختصاص دارد.

گیاه درمانی در کشور ما، به دلایل ذیل، از گذشته‌های دور رایج بوده است: ۱- تنوع گونه‌ها؛ ۲- چهار فصل بودن شرایط اقلیمی و آب و هوایی و به تبع آن، در دسترس بودن اکثر این گیاهان در طول سال؛ ۳- وجود پزشکان نامی از جمله بوعلی سینا، زکریای رازی و شاعرانی همچون خاقانی، سعدی و عطار نیشابوری که این شیوه درمان را به کار می‌برده و توصیه می‌کرده‌اند.

«در گذشته روش استفاده از هر یک از گیاهان دارویی متفاوت بوده است. خواص دارویی به نوع گیاه و امکان بهره‌گیری از قسمت‌های متفاوت آن بستگی داشت. به بیان دیگر، با توجه به نوع گیاه، از قسمت‌های متفاوت گیاهان (ریشه، دانه، شیر، مغز، پوست، برگ، شاخه و...) استفاده

خاقانی را در مورد گیاهان دارویی برشمرده و به توجه گذشتگاه به طبیعت و درون‌مایه آنکه شامل درختان و گل و گیاهان می‌شود، اشاره شده است.

- بیماری‌ها، باورهای طبی و گیاهان دارویی در آثار سعدی، نوشته ابوالقاسم امیر احمدی، سال ۱۳۸۹، نشریه مطالعات نقد ادبی. در این پژوهش به برخی باورهای طبی و گیاهان دارویی در آثار سعدی اشاره شده و اطلاعات سعدی را از مقدمات علم پزشکی و گیاهان دارویی بیان کرده است.

- تدابیر طبی از دیدگاه ابن سینا در مکان‌یابی شهر و تأثیر آن بر فضاهای اقلیمی خانه در معماری سنتی، اثر مهدی حمزه‌نژاد و همکاران، سال ۱۳۹۸، مجله تاریخ پزشکی. در این مقاله کتاب قانون ابن سینا مورد توجه قرار گرفته و به تدابیر طبی در خانه‌های سنتی ایران اشاره شده است.

- بررسی گیاهان دارویی در اشعار خاقانی، اثر علی نجفی و همکاران، سال ۱۳۹۸، محل انتشار ششمین همایش ملی گیاهان دارویی. در این مقاله شعر خاقانی در حوزه گیاهان دارویی بررسی شده است و گیاهان دارویی جزء لاینفک شعر خاقانی می‌باشد.

با توجه به آنچه در ذکر پیشینه پژوهش حاضر گذشت، می‌توان گفت: در بیشتر مقالات به شمه‌ای از آثار بزرگان و شاعران در خصوص گیاهان دارویی پرداخته شده و درباره تحلیل و بررسی خواص گیاهان دارویی از نگاه ابن سینا، خاقانی و سعدی تحقیق یا پژوهش مستقلی انجام نگرفته است.

۲- ادبیات تحقیق

از آنجا که به اقتضای حکمت الهی، هیچ موجودی بی‌خاصیت خلق نشده است، بی‌شک همه گیاهانی که در چشم‌انداز بشر در طول و عرض جغرافیایی جهان روییده‌اند، خواصی اعجاب‌انگیز دارند. خاصیت بسیاری از این گیاهان کشف شده است و از دیرباز تاکنون مورد استفاده بشر واقع شده‌اند، اما گیاهان بی‌شماری هستند که خواص درمانی دارند، ولی هنوز دانش بشری به کشف و شناخت خواص آن‌ها نایل نشده است. گیاهان درمانی بسیاری در هر نقطه به نامی خاص معروف و مشهورند. در ایران، از گذشته‌های بسیار دور،

ضمن تأمین بخشی از نیازهای عمده بهداشتی و درمانی جامعه از خروج مقادیر متناهی ارز جلوگیری کرده و مانع گسترش وابستگی به بیگانگان شود. ایران خاستگاه طب سنتی است و انواع گونه‌های گیاهی متنوع با خواص دارویی فراوان در آن رویش دارد.

بحث

۱- خاقانی شروانی

خاقانی بزرگ‌ترین شاعر سبک آذربایجانی و مطلع از علوم و هنرهای متداول روزگار خویش بوده است، با مراجعه به آثار وی درمی‌یابیم که علوم و فنون مختلفی، از جمله خواص گیاهان درمانی، شیوه‌های درمان بیماری‌ها و مباحث پزشکی عصر خویش در دیوان وی از بسامد بالایی برخوردارند. او یافته‌های خود را به نظم درمی‌آورد و در دیوان خویش می‌گنجانید. مباحث پزشکی و مفاهیم مربوط به آن یکی از مهم‌ترین، زیباترین و پرطرفدارترین مضمون‌های شعر خاقانی بودند. در ذیل به برخی از گیاهان دارویی اشاره می‌شود:

۱-۱- زعفران: «زعفران صفادهنده رنگ و روست و دل و

جوش را می‌گدازد» (۵).

«زعفران شادی‌بخش بوده و خوردن آن با عسل در خرد کردن سنگ مثانه مفید است و بوییدن آن نیز خواب‌آور و مالیدن آن به چشم جراحی آن را التیام می‌بخشد. همچنین در رفع سردرد شدید و بی‌خوابی نیز نافع می‌باشد» (۶).

گر کسی را زعفران شادی فزاید گو فزای

چون تو با غم خو گرفتی زعفران کس مخور (۷)

گر شادی دل ز زعفران خاست

چون رنگ غم است زعفران را؟! (۷)

خاقانی از خاصیت مقوی بودن زعفران آگاه بوده و بر اساس

آن می‌گوید که نمی‌توان به امید زعفران هر گیاه زردی را خورد:

بر امید زعفران کو قوت دل بر دهد

مَعَصِفَر خورَدن به سبک بر نتابد بیش از این (۷)

دارویی می‌شده است، به عنوان مثال «ترنجبین» از شیرابه‌های درخت «خارشتر» به دست می‌آید یا شیوه بهره‌گیری از خاصیت درمانی «کنجد»، خوردن دانه‌های آن یا مصرف روغن این گیاه است، در حالی که روش استفاده از خواص درمانی «اسپند» سوزاندن آن است، زیرا خاصیت درمانی این گیاه در صورت سوختن بروز می‌کند» (۳).

در قرآن مجید خداوند به ویژگی‌های مفید و درمانی مواد خوراکی و گیاهی توجه خاصی داشته است و اوست کسی که از آسمان آبی فرو آورد، سپس به وسیله آن از هرگونه گیاه برآوردیم و از آن جوانه سبزی خارج ساختیم که از آن دانه‌های متراکمی برمی‌آوریم و از شکوفه درخت خرما خوشه‌هایی است نزدیک به هم و باغ‌هایی از انگور، زیتون و انار همانند و غیر همانند خارج کردیم به میوه آن چون ثمر دهد و به رسیدنش بنگرید، بدون شک در این‌ها برای مردمی که ایمان می‌آورند نشانه‌هاست. به میوه‌های آنگاه که پدید می‌آیند و آنگاه که می‌رسند، نگاه کنید که در آن عبرت‌هاست برای آنان که ایمان می‌آورند» (۴).

به فرمان خداوند، مؤمنان شایسته‌ترین افراد در استفاده از نعمت‌های الهی مانند غذاهای پاکیزه‌اند. همانطور که قرن‌ها پیش در قرآن به ویژگی‌های مفید و آنتی‌اکسیدان بودن بسیاری از مواد غذایی اشاره شده است و امروزه محققان با مطالعات فراوان به بخشی از این خواص مفید رسیده‌اند. می‌توان به عظمت باری تعالی و ارزش دین مبین اسلام پی برد و سر تسلیم، تعظیم و بندگی در برابر حق فرو آورد. گرایش عمومی جامعه به استفاده از داروهای گیاهی و به طور کلی فرآورده‌های طبیعی به ویژه طی سال‌های اخیر روبه افزایش بوده و مهم‌ترین علل آن، اثبات اثرات مخرب و جانبی داروهای شیمیایی از یک طرف و ایجاد آلودگی‌های زیست محیطی از سوی دیگر بوده است. گیاهان دارویی از ارزش و اهمیت خاصی در تأمین بهداشت و سلامت جامعه به لحاظ درمان و هم پیشگیری از بیماری‌ها برخوردار است. گسترش فوق‌العاده طب سنتی موجب شده است تا پزشکان و محققان به آن گرایش یابند و تحقیقات وسیعی برای یافتن فرآورده‌ها و مواد طبیعی گیاهی در طول تاریخ انجام شده است و می‌تواند

یکی از خواص دارویی کافور، شادی‌بخش بودن آن است که بیت زیر گواهی بر این مدعاست:

به کافور عزلت خنک شد دل من
سزد گر ز مشک عمل شم ندارم (۷)

در گذشته از کافور برای پایین آوردن تب استفاده می‌کرده‌اند و در دفع التهاب نیز کاربرد داشته و برای تعدیل آن گلاب را با آن می‌آمیختند:

زآله و صبح به هم یافته کافور و گلاب
زین و آن داروی هر درد سر آمیخته‌اند (۷)

۵-۱- آویشن (آزربه - حاشا): آویشن بر پایه شناخت اطبای سنتی، طبیعتی گرم و خشک دارد. «خون لخته‌شده را پاره‌پاره می‌کند، ضماد آن با سرکه درمانی برای ورم‌های تازه بلغمی و ترکیب آن با قاوت و شراب برای عرق النسا سودمند است و به هضم غذا کمک می‌کند» (۵).
خاقانی در بیت زیر به این گیاه اشاره دارد:

نداند طمع این حاشا ز حاشا نداند فهم آن بهمن ز بهمن (۷)

حاشا در این بیت یکی از نام‌های گیاه آویشن و نوعی پونه کوهی می‌باشد.

۶-۱- انار: انار میوه‌ای است با خاصیت دارویی فراوان که از تمام قسمت‌های آن (گل، برگ، پوست، ریشه، پوست میوه، دانه و عصاره آن) استفاده دارویی به عمل می‌آید.
«طبق نظر حکمای سنتی انار دارای طبیعتی سرد و تر است و قابض می‌باشد که آب فشرده انار کم‌تر از پوست آن قابض است. انار ترش اثرات منفی بر روی روده‌ها گذاشته و اگر ناشتا خورده شود، باعث التهاب روده‌ها می‌شود» (۶).
خاقانی نیز در ابیات زیر چنین آورده است:

طبع چو خاقانی بسته سودا مدار
بشکن صفرای او، ز آن لب چون ناردان (۷)

۲-۱- هلبله: هلبله زرد صفرا می‌آورد و هلبله سیاه سودا و این موضوع در شعر فارسی نیز مورد توجه قرار گرفته است. خاقانی این ویژگی هلبله زرد را دست‌مایه بیان این مطلب می‌سازد که جمال ظاهر همچون قماربازی است که نمی‌توان از آن انتظار انصاف داشت، همان‌گونه که نمی‌توان انتظار داشت هلبله زرد صفرا را از بین ببرد:

تو را مقامر صورت کجا دهد انصاف
تو را هلبله زرین کجا برد صفرا (۷)

۳-۱- عود الصلیب (فاوانیا): «عود الصلیب یا فاوانیا گیاهی است از تیره نزدیک به گل سرخیان، علفی با ساقه‌های گوشت‌دار و خوابیده با گل‌هایی به رنگ سفید و زرد که در قدیم آن را بر گردن کودک می‌آویختند، به این امید که بیماری صرع آنان بهبود یابد» (۸).
ابن سینا نیز درباره گیاه فاوانیا چنین می‌گوید: «خوردن آن با شراب برای درد شکم، درد گرده و آبدان و یرقان استفاده می‌شود» (۵).
خاقانی در ابیات زیر به این گیاه اشاره می‌کند:

چو آن عود الصلیب اندر بر طفل
صلیب آویزم اندر حلق، عمدأ (۷)
فلک چو عود صلیبش بر اختران بندد
که صرع دار بُود اختران، به وقت زوال (۷)
دهر پیر بوالفضول است أم صبیان یافته
کز بنات فکر او، عود الصلیبش یافتم (۷)

۴-۱- کافور: «کافور رفع ورم و جوش کند و سردرد را کم می‌دهد و برای دهان بهترین درمان است. نیروی جنسی را تضعیف کرده و سنگ مثانه و کلیه ایجاد می‌کند و بی‌خوابی می‌آورد» (۵).

مار زرین کافکنند تریاک کافور از دهان
هر که را دردی است، چون فرمان طبیبش یافت (۷)

۸-۱- کرفس: کرفس یکی دیگر از گیاهان دارویی است و ابن سینا در مورد آن چنین آورده است: «کرفس، بازکننده، عرق‌آور و مسکن است. نوع سمربیون آن تحلیل برنده ورم‌هاست و در درمان سرفه، برنشیت و تنگی نفس نافع است و به عنوان پادزهر حشرات از آن استفاده می‌شود. کرفس کاشتنی خوشبوکننده دهان است و ضماد آن در درد چشم کاربرد دارد. برخی بر این باورند که همه انواع کرفس با معده سازگار است» (۵).

مساز عیش که نام مردمی است جهان
مخور کرفس، که پُر کژدم است صحن سرا (۷)

در این بیت کرفس در معنای اصلی خود به کار رفته و به یک باور کهن پزشکی برمی‌گردد که بر پایه آن اگر کژدم کسی را که کرفس خورده است، نیش بزند، او را خواهد گشت.

۹-۱- گشنیز: این گیاه خواص درمانی فراوانی دارد، ولی زیاده روی در مصرف آن خستگی ایجاد می‌کند که گاهی منجر به بی‌حسی و رخوت نیز می‌شود. «گشنیز مفرح و مقوی دماغ و قلب است، رفع وسواس می‌کند و مقوی معده است. در رفع اسهال و زخم‌های مجاری ادرار مفید است» (۶).

در نظر ابن سینا نیز: «خوردن زیاد آن باعث غش و حتی مرگ می‌شود. نیروی جنسی را تحلیل می‌برد، گشنیز خشک یا تر ذهن را مشوش کرده و خواب‌آور است» (۵).
در قدیم گشنیز یکی از ادویه‌ها و چاشنی‌های غذا محسوب می‌شده و عطر خوبی به غذا داده است.

در بیت ذیل به خاصیت این گیاه دارویی اشاره شده است:

حرمت می‌را که می‌گشنیز دیگ عیش‌هاست
بر سر گشنیزه جصرم، روان افشاندند (۷)

۱۰-۱- بلادر (بلاذر): یکی دیگر از گیاهان دارویی است که مورد استفاده در طب قدیم بوده است. «به فارسی «بلادر»، «قرص کمر» و در کتب طب سنتی با نام «بلاذر» و در لغت‌های عربی آن «حب‌الفهم» و «حب‌القلب» آورده شده و دو

گو: درد دل قوی شو و گو: تاب تب فزای
زین گلشکر مجوی وز آن، ناردان مخواه (۷)

انار در شعر خاقانی چون توتیا برای بهبودبخشی چشم به کار رفته است و گویا در قدیم برای ساختن توتیا از انار نیز بهره می‌بردند:

تیره چشمان روان ریگ روان را، در زرود
شاف شافی هم ز حصرم، هم ز رُمان دیده‌اند (۷)

۷-۱- بنفشه (بنفسج): گیاه بنفشه مطابق نظر حکمای طب سنتی تا حدودی دارای طبیعت سرد و تر است. ابن سینا در مورد این گیاه دارویی می‌گوید: «رفع‌کننده دمل و جوش، زخم و قرحه، سردرد، درد چشم، سرفه گرم و التهاب معده می‌باشد و در درمان ذات‌الجنب، شش، صفرا و درد کلیه استعمال دارد» (۵).

«بر پایه پندارشناختی قدیم نمک را با بنفشه خشک در می‌آمیختند تا با آن دهان را خوشبو کنند و بوی باده را از آن بزدایند» (۹).

خاقانی نیز به این ویژگی گل بنفشه اشاره نموده است:

داد لبش از نمک بوی بنفشه، به صبح
بر نمکش، ساختم مردم دیده کباب (۷)
تیغ بنفشه گونش بُرد شاخ سر چنانک
بیخ بنفشه بوی دهان شرابخوار (۷)

«خاقانی در اشعار خود به معجونی دیگر که از ترکیب شکر و بنفشه به دست می‌آمده، اشاره می‌کند که بر پایه این پندار در قدیم شکر و بنفشه را به هم می‌آمیختند و آن باعث نیروبخشی می‌شده و به عنوان دارویی برای سودازدگی استعمال داشته است» (۹).

زان خط و لب که هر دو بنفشه به شکرند
وقت بنفشه، دارم سودای بیشمار (۷)

طب قدیم به عنوان مسهلی بسیار قوی تجویز می‌شده و ابن سینا نیز آن را در درمان تب مفید دانسته است. سعدی، نصیحت را داروی تلخ سقمونیا می‌داند که باید آن را با گلاب ترکیب نمود تا گوارا شود:

نصیحت داروی تلخست و باید
که با جلاب در حلقه چکانند
چنین سقمونیای شکر آلود
ز داروخانه سعدی ستانند (۱۱)
مگو شهد شیرین شکر فایق است
کسی را که سقمونیا لایق است (۱۱)

۲-۲- شکر: شکر ماده‌ای خوراکی است که به صورت عمومی به تمام مواد خوراکی گفته می‌شود و در بسیاری از میوه‌ها و گیاهان موجود می‌باشد.

یکی را تب آمد ز صاحب‌دلان کسی گفت شکر بخواه از فلان
بگفت ای پسر تلخی مردنم به از جور روی ترش بودنم (۱۱)

از گفتار شیخ شیرین سخن برمی‌آید که شکر خاصیت تب‌بری داشته، کمیاب و گران‌بها بوده است. ابوعلی سینا در کتاب قانون، بخشی را به انواع «تب‌ها» اختصاص داده و برای درمان هرگونه، نسخه‌ای پیچیده است.

«برای بازگشایی بند آمدنی‌های موجود در تن تب‌دار، داروها و غذاهای زیر خوبند: اسکنجبین ساده، ... غذاهای سازگار و مناسب از قبیل آبجوی بر آتش جوشیده و شکر خوبند، شکر با این‌که از رده غذاها به شمار می‌آید، خاصیت بازکردن بند آمده و زاینده‌گی دارد» (۵).

۲-۳- صندل: چوب صندل دارای بوی معطر است و در طب گیاهی شهرت بسیاری دارد.

«چوب صندل را به صورت گرد در تداوی مصرف می‌نمایند؛ صندل، چندل، چندن» (۱۲).

منشأ اصلی درخت صندل هندوستان می‌باشد، ولی امروزه در نقاط دیگر مناطق حاره نیز پرورش می‌یابد، این درخت

نوع دارد: ۱- نوع کبیر؛ ۲- نوع صغیر. بلادر درختی است، مانند شاه‌بلوط، پهن و مستدیر، سیاه، بنفش و نسبتاً مرتفع» (۱۰).

ابن سینا نیز در مورد این گیاه می‌گوید: «بلادر در درمان سردی و سستی اعصاب، فراموشی، فلج و کجی دهان مفید است و انگبین آن خون و خلطها را می‌سوزاند و دود آن از بین برنده بیماری بواسیر است، ولی محرک بیماری وسوسه و مالیخولیا می‌باشد و انگبینش سبب قرحه و ورم می‌شود» (۵).

خاقانی در بیت زیر در مورد بلادر چنین سروده:

چون نگهش کنی، کند در پس چنگ سر نهان
تا شوی از بلای او، شیفته بلادری (۵)

۱۱-۱- عناب: عناب در طب قدیم کاربرد فراوانی در مصارف درمانی داشته است و آمیخته آن با بنفشه در رفع تب مؤثر بوده است. «عناب دارای سرشتی سرد و خشک و کمی مرطوب است. عناب مضر معده، دیرهضم و دارای مواد غذایی کمی است، به گونه‌ای که جالینوس گوید عناب هیچ کاره است و در تندرستی و سلامتی تأثیری ندارد» (۷).

خاقانی در بیت زیر به این داروی گیاهی اشاره نموده است:

حاجت به جو آب است و جوم نیست، ولیکن
دل هست بنفشه صفت و اشک چو عناب (۷)

۲- سعدی

سعدی شیرازی به واسطه علم و نبوغی که داشت، برای پربارنمودن آثار خود از دیگر علوم متداول زمان خویش، بهره‌مند گشته و امروزه جویندگان علم و معرفت و تشنگان ادب و دانایی از یافته‌های او فایده‌مند می‌گردند، یکی از آن علوم، مقدمات طب و گیاهان دارویی بود که شیخ اجل به زیبایی خاصی از آن‌ها در آثار خود نام برده است. در ذیل به برخی از خواص گیاهان دارویی از منظر سعدی می‌پردازیم:

۲-۱- سقمونیا (محموده): این داروی گیاهی در شعر فارسی کلاسیک ایرانی بسیار مورد توجه قرار گرفته است. در

مرازه‌الصحرأ، خربزه روباه، خرزهره، زهرگیاه، خربزه تلخ و...» (۱۲).

حنظل میوه‌ای بسیار تلخ است. سعدی با آوردن طعم‌های تلخ و شیرین هم پیام تربیتی خود را به مخاطب انتقال می‌دهد و هم به خاصیت دارویی آن اشاره دارد، در روزگار وی برای بیماری‌های کبدی از آن بهره می‌گرفتند. اندام مصرفی این گیاه میوه آن می‌باشد.

اگر حنظل خوری از دست خوش خوی
به از شیرینی از دست ترش‌روی (۱۱)

۳- ابن سینا

در طب بوعلی‌سینا با اصطلاحات طبع سرد، گرم، خشک و معتدل در بیان خاصیت‌های گیاهان دارویی رو به رو هستیم. گرایش مجدد مردم به داروهای گیاهی و تولید روزافزون این فرآورده از سوی شرکت‌های معتبر داروسازی جهان بهانه‌ای است برای توجه بیشتر به درمان‌های گیاهی. استفاده از گیاهان به عنوان دارو برای پیشگیری و درمان بیماری‌ها از روزگاران کهن مورد توجه متخصصان طب سنتی قرار داشته و تا ابتدای قرن شانزدهم معتبرترین روش برای درمان بیماری‌ها به شمار می‌رفته است. ابوعلی سینا از نخستین دانشمندانی است که در کتاب قانون به شرح و بررسی خواص درمانی گیاهان پرداخته است. این کتاب ارزشمند طب گیاهی، قرن‌ها به عنوان کتاب مرجع مورد استفاده دانشمندان غربی بوده است. دانش پزشکی پیشرفت خود را مدیون تلاش ابوعلی سینا می‌داند، وی با هوش و دانایی سرشار خویش توانست در این علم تحولی بنیادین ایجاد کند. وی در مورد داروهای گیاهی چنین می‌گوید: «داروها را می‌توان از برگ، تخم، ریشه، ساقه، شاخه، گل، شکوفه، میوه و گاهی هم تمام گیاه به دست آورد. زمان چیدن برگ هنگامی است که گیاه به حجم نهایی رسیده باشد تا برگ در مرحله نهایی رشد خود باشد. برگ را باید قبل از آنکه تغییر رنگ دهد، بشکنند، پژمرده شود یا به زمین بیفتد چید. ریشه گیاه را هنگامی به منظور دارویی باید بچینند که گیاه در شرف برگ‌ریزی است. زمان چیدن شاخه و

دارای برگ‌های نوک تیز می‌باشد. برای درمان ضعف معده و سردرد از آن استفاده می‌شده است.

سعدی در ابیات زیر به این گیاه دارویی اشاره می‌نماید:

یکی گرز پولاد بر مغز خورد
کسی گفت صندل بمالش به درد (۱۱)
پی‌مردی ز نزع می‌نالید
پی‌رزن صندلش همی مالید (۱۱)

در طب قدیم از این گیاه دارویی جهت درمان اسهال، کم‌درد، تب و سردرد بهره می‌جستند.

۴-۲- کحل (انزروت): اندام مورد مصرف گیاه در درمان

بیماری‌ها صمغ درخت می‌باشد. در درمان بیماری‌های چشم بسیار مؤثر است و در حفاظت آن از آسیب‌ها نقش مهمی دارد و باعث تقویت قوی بینایی می‌گردد. همچنین کاربرد دیگر درمانی آن در معالجه درد گوش و درمان صفرا می‌باشد.

در ذیل به برخی از ابیات سعدی در مورد کحل اشاره می‌شود:

چشم جادوی تو بی‌واسطه کحل، کحیل
طاق ابروی تو بی‌شائبه و سمه و سیم (۱۱)
کسانی که پوشیده چشم دلند
همانا کز این توتیا غافلند (۱۱)
که حاصل کند نیکبختی به زور؟
به سرمه که بینا کند چشم کور؟ (۱۱)

۵-۲- حنظل: «هندوانه ابوجهل، گیاهی از تیره کدوئیان

که یک ساله است و دارای ساقه خزنده پوشیده از کرک است. این گیاه در جنوب اروپا، آفریقا و آسیا (من جمله ایران) به فراوانی می‌روید. میوه‌اش به بزرگی یک نارنج است و مصرف دارویی دارد و بسیار تلخ است. در ترکیب میوه این گیاه، گلوکزیدی به نام کولوسنتین وجود دارد که زردرنگ و محلول در الکل است و تلخی میوه این گیاه مسهلی قوی و به علاوه در بیماری‌های کبد از آن استفاده می‌شود. میوه‌ای این گیاه بیشتر در دام‌پزشکی استفاده می‌گردد؛ حنظل، حذج،

همچنین معتقد است که در درمان بیماری‌ها لازم است از داروهایی استفاده کرد که قبلاً آزموده شده باشد.

در ذیل به برخی از خواص گیاهان دارویی از منظر ابوعلی سینا می‌پردازیم:

۱-۳- لادن (لادن): لادن یا لادن یکی از داروهای

گیاهی است که ابن سینا در معالجه بیماران از آن استفاده می‌کرده، وی در این مورد می‌گوید: «نام این گیاه تاسوس است. بر این گیاه شبمی نشیند که از گیاه تأثیر می‌پذیرد و خوشبو می‌گردد. این ماده معمولاً به هنگام چریدن گوسفندان به مو و پشم آنان می‌چسبد و مردم، آن ماده را از آن جدا می‌کنند و آن لادن نام دارد. مشخصه بهترین لادن، چرب، سنگین و زردرنگی آن است که از گرد و غبار و ریگ مصون مانده و خالص می‌باشد و روغن آن بدون دُرد است، ولی لادن سیاه، قیر مانند، خالص و خوب نیست» (۵).

این گیاه جهت بازکردن رگ‌ها، رفع سردرد، درمان زخم‌های عمیق و صعب‌العلاج و نیز رفع سرفه کاربرد داشته است.

دکتر محمد معین نیز در مورد این گیاه چنین گفته است: «نام صمغی که بویی مطبوع دارد و از گیاه قستوس حاصل می‌شود، گیاهی از تیره شمعدانی‌ها که دارای ساقه پیچنده است. برگ‌هایش نسبتاً پهن و لگ‌هایش رنگ نارنجی خاصی دارد. انساج این گیاه بویی تند و مطبوع شبیه بوی تره تیزک دارد» (۱۲).

این گیاه معمولاً در سرزمین‌های جنوبی گرم به دست می‌آید و در طب سنتی کاربرد فراوانی داشته است.

۲-۳- یبروح (مهرگیاه): مهرگیاه یکی از گیاهان دارویی

بوده که در زمان ابن سینا کاربرد درمانی داشته است. گیاهی شگفت‌آور که به پیکر آدمی شباهت دارد و از پوست، ریشه و عصاره آن استفاده می‌شده است.

«چرت‌آور و خواب‌آور است و ریختن آن در شراب مستی آن را می‌افزاید. زیاد بوکردن آن احتمال دارد به سگته بینجامد» (۵).

از نظر خواص درمانی، دافع ورم، جوش، درد چشم، از بین برنده درد مفاصل و در درمان صرع نیز کاربرد داشته است.

ساقه گیاه دارویی وقتی است که گیاه کاملاً رشد کرده و هنوز پژمرده نشده است. شکوفه‌ها را باید بعد از بازشدن کامل و قبل از پژمردن و افتادن چید. میوه گیاه را باید موقعی چید که کاملاً رسیده باشد و قبل از هنگامی که آماده ریختن و افتادن است» (۵).

تمام مطالبی که ابن سینا در مورد زمان و نحوه برداشت گیاهان ارائه می‌کند، با واقعیت‌های علمی امروز، تقریباً تطبیق داشته و عملاً استفاده می‌شود. ابن سینا در حدود ۸۰۰ دارو را توضیح داده که تعدادی از آن‌ها مربوط به کشور ایران نبوده و مشخص است که وی با گیاهان کشورهای اطراف هم آشنا بوده است. تعدادی از این داروها، دقیقاً معلوم نیست که چه بوده‌اند و شاید به مرور زمان متروک و فراموش شده‌اند.

ابن سینا معتقد بوده که در بعضی از موارد برای درمان یک بیماری نمی‌توان از داروهای ساده استفاده کرد و لازم است از داروهای ترکیبی بهره گرفت.

در ذیل به برخی از این موارد اشاره می‌شود:

«۱- مواردی که در بدن انسان، تنها یک بیماری حادث نشود و چند بیماری رخ داده باشد؛ ۲- برای تقویت اثر و یا کاستن از شدت اثر یک دارو، لازم است دارو یا داروهایی با داروی اصلی مخلوط شود؛ ۳- گاهی هم برای کاستن یا خنثی کردن عارضه یک دارو، داروی دیگری به آن افزوده شود؛ ۴- برای رساندن سریع‌تر یک دارو به محل اثر؛ ۵- برای پوشاندن مزه بد و نامناسب داروها و یا قابل تحمل کردن داروهای تهوع؛ ۶- برای کندکردن داروهای سریع و تندرو، مثلاً دارویی که سریعاً در کبد تجزیه می‌شود، ولی هدف آن است برای مدتی در این عضو حضور داشته باشد؛ ۷- گاهی نیاز است دارو قبل یا بعد از جایگاهش اثر کند، پس باید از داروهای ترکیبی استفاده کرد که داروی اصلی را در جایگاه خود نگه ندارد» (۵).

موارد مذکور نشان‌دهنده اطلاعات وسیع ابن سینا در مورد داروسازی بوده که امروزه با پیشرفت علم، تأیید گردیده است. ابن سینا معتقد به مصرف اندک داروهاست و این را بهتر از آن می‌داند که داروی فراوانی برای درمان بیماری‌ها استفاده شود.

و در اکثر باغ‌ها و کناره‌های رودخانه‌های ایران فراوان است و در حقیقت این گل بومی ایران می‌باشد و از آن گلاب و عطر می‌گیرند؛ گل سوری، گل محمدی، گل گلال، گونه‌ای گل سرخ که دارای رنگ قرمز آتشین و بوی خوش است» (۱۲).

از دیگر خواص درمانی گل محمدی، ملین بودن آن است که درمان یبوست کودکان و افراد سالخورده از آن استفاده می‌شده است و نیز خوردن گلاب با نبات در تقویت معده و رفع درد آن مفید است.

۳-۵- پسته (فستق): «پسته مزاجی گرم و مرطوب دارد. به دانه صنوبر شبیه است، با معده سازگار می‌باشد و تلخی و خوشبویی آن بازکننده است و روغن پسته، درد کبد ناشی از رطوبت و غلظت را درمان می‌کند، دهانه معده را تقویت کرده و از دل‌به‌هم‌آمدن و برگشتن جلوگیری می‌کند» (۵).

مغز پسته به دلیل وجود آهن در آن، خون‌ساز است. بنابراین برای کسانی که بیماری کم‌خونی و یا قند دارند، مصرف روزانه آن می‌تواند بسیار مفید باشد.

«جویدن پوسته سبز خارجی پسته باعث استحکام لثه، دندان، خوشبویی دهان و التیام زخم‌های آن می‌شود. مرتفع‌کننده قی، سکسکه، اسهال، درد مقعد و رحم است» (۶).

این درخت از دیرباز تاکنون کاربرد درمانی داشته است. «پسته (فستقا)، درختی از تیره سماقی‌ها که دسته مخصوص را تشکیل می‌دهد. این درخت دو پایه است و به حالت خودرو در سوریه و افغانستان می‌روید (در ایران نیز در قسمت‌های شمال خراسان به صورت وحشی دیده می‌شود) و در کرمان، آذربایجان، قزوین و دامغان به فراوانی کشت می‌گردد» (۱۲).

۳-۶- صبر (الوا): این گیاه خاصیت درمانی دارد و از نظر طب قدیم طبیعت گرم و خشک دارد. شیرابه آن به مصرف طبی می‌رسد و شفابخش بوده است.

«صبر افشره منعقدشده‌ای است به رنگ میانه سرخی و زعفرانی و چندین نوع دارد: اسقوطری، عربی و سمگانی. بهترینش صبر اسقوطری است که آبش چون آب زعفران و

«مهرگیاه دارای ریشه ضخیم و گوشت‌دار و بیشتر دو شاخه است و شکل ظاهری ریشه شباهت به هیکل آدمی دارد (تنه و دو پا)، اثر دارویی و درمانی این گیاه دقیق شبیه گیاه بلادون است، ولی با اثری شدیدتر؛ یبروح، یبروح الصنم، سگ‌شکن، غوره، مندراغوره» (۱۲).

۳-۳- سیر: این گیاه نیز به عنوان داروی گیاهی در درمان بیماری‌ها کاربرد فراوانی داشته است. «خاکستر آن جوش را التیام بخشد و ترکیب خاکستر با عسل قوه باء را درمان کند. سیر کفیده و پخته داروی درد دندان است. سیر پخته باعث صافی گلو، رفع سرفه مزمن و درد سینه می‌گردد، سردی را درمان کرده و زالو را از گلو بیرون اندازد» (۵).

در دوران قدیم از سیر در پختن نوعی خورش بهره می‌برده‌اند که نوعی مصرف درمانی نیز داشته است.

«در سلول‌های قطعات متورم زیرزمینی سیر یک گلوله‌رید سولفور و همچنین مقادیر زیاد ویتامین C موجود است. برای سیر در تداوی اثر ضد عفونی‌کننده، اشتهاآور، ضد کرم و کم‌کننده فشار خون ذکر شده است. به علت وجود ماده گوگرددار در اسانس سیر بوی بدی از آن استشمام می‌شود» (۵).

۳-۴- گل محمدی (گل گلاب): «افشرده گل، شاخه و کاسبرگ علاج خون‌برآوردن است، برای معده و کبد خوب است. مربای گل که با عسل باشد و عبارت از گل انگبین است. تقویت معده کند و مدد هضم است. شربت گل برای کسانی که سستی در معده حس می‌کنند، مفید است. گل برای هر کسی که مغزش گرم است، عطسه‌آور می‌شود. تخم گل و آبیز گل لثه را محکم کند و درد گوش را تسکین دهد. گل چشم درد را نافع است. آبیز گل خشکیده را در چشم کشند ورم پلک‌ها را فرو نشاند» (۵). گلابی که از گل محمدی استخراج می‌شود، در میان مردم به ویژه مسلمانان از شهرت خوبی برخوردار بوده و در بسیاری از مصارف، چه درمانی، چه مذهبی، کاربرد داشته و دارای بوی خوش می‌باشد. یکی از ویژگی‌های دارویی گلاب که در قدیم به آن معتقد بودند رفع سردرد بوده است. حکمای طب سنتی از گلاب برای رفع سردرد استفاده می‌کردند. «این گل بسیار خوش عطر و خوشبو است

مشاهدات، تلاش و تجربیات ایشان نسبت به شناخت گیاهان بوده است. بنابراین برای تفنن به شناختن و شناساندن خواص گیاهان دارویی متن و شعر نوشته‌اند، بلکه اعتقادی راسخ و درونی نسبت به این امر پیدا کرده و به اشاعه این علم همت گماشته‌اند.

هر کدام از این حکیمان در آثار خود به گیاهان دارویی اشاره دارند. توجه عمیق و وسیع برخی از آنان در پاره‌ای از موضوعات و زمینه‌های علمی به حدی است که نمی‌تواند آن را در زمره تفننات شاعرانه محسوب کرد و می‌توان گفت آگاهی‌های جامع و کاملی از این مسائل موجب اشتغال ذهنی عمیق آن‌ها به این موضوعات بوده که در آثارشان متبلور گشته و سالیان متمادی عمر خود را صرف توصیه‌های درمانی در راه سلامت بیماران نموده‌اند.

نتیجه این مطالعه نشان داد که این حکیمان با توجه به تسلطی که بر علوم رایج عصر خویش داشته، در آثار خویش به بیان اهمیت، خواص گیاهان دارویی و گیاه درمانی نیز پرداخته‌اند و در این خصوص اعتقاد و باوری عمیق و اشتراکات فکری قابل توجهی در زمینه مؤثر بودن این گیاهان در امر درمان بیماری‌ها با همدیگر داشته که حاصل تجربه و دانش آنان است. مباحث مربوط به دارو و گیاهان دارویی در کتاب قانون ابن سینا در چند جا آمده: در کتاب دوم قانون که در آن ادویه مفرد و خواص آن‌ها ذکر شده، در کتاب پنجم قانون طب و در سایر مجلدات. خاقانی به گیاهان و خواص دارویی آن‌ها به واسطه مشاهدات، دانش و تجربه شخصی احاطه داشته و در دیوان خویش در جاهای مختلفی در این حوزه به بحث پرداخته است. حکایات مربوط به اطباء، چشم‌پزشک، بیطار، درد و درمان و گیاهان دارویی نیز در آثار سعدی قابل توجه است.

تشکر و قدردانی

از تمامی عزیزانی که در به سامان رسیدن این پژوهش یاری گرم بوده‌اند، به ویژه پزشکان و داروخانه‌های گیاهی و سنتی شهر ایلام سپاسگزاری می‌کنم.

بوی مُر دارد و درخشنده و زردشکن و بدون ریگ باشد. دواي درد مفاصل است. سر را از زائده‌های صفرایی می‌پالاید. سوزش و التهاب زبان کوچک که ناشی از گرمی زرداب معده باشد، چاره‌اش با صبر است. داروی یرقان است. صبر بهترین و سالم‌ترین مسهل برای معده است. صبر و شراب را بر سر مالند، از ریش مو جلوگیری است. صبر و روغن گل را بر پیشانی و گیجگاه مالند سردرد از بین می‌رود» (۵).

«الوا، صمغی است بسیار تلخ؛ صبر زرد» (۱۲).

در جدول ۱ تعدادی از گیاهان دارویی با کاربرد درمانی آن‌ها که در متون و اشعار کلاسیک ایرانی آمده، ذکر شده است.

نتیجه‌گیری

ایرانیان به واسطه داشتن ادیبان، حکیمان و اندیشمندان در درازنای تاریخ جایگاه مهمی در دانش بشری داشته‌اند. پزشکی و داروشناسی دانش‌های رایج در ایران اسلامی بودند و جای شگفتی نیست که جلوه‌هایی از آن‌ها در گسترده‌ترین و درخشان‌ترین آیین فرهنگی ایران زمین، یعنی شعر و ادبیات آشکار گشته باشد، به گونه‌ای که اشاره به علوم به ویژه پزشکی از خصوصیات سبکی شعر قرن ششم قمری محسوب می‌شود.

اشاره به داروهای گیاهی و نوع کاربرد درمانی آن‌ها در شعر فارسی نخست بیانگر اهمیت و رواج این دانش در میان ایرانیان است، به گونه‌ای که گیاهان دارویی در عرصه شعر نیز نقش‌آفرین بودند. از سوی دیگر گستردگی ادبیات فارسی را آشکار می‌سازد که پرتویی از همه مظاهر تمدن ایران زمین را به شگفتی در خود گنجانده است. از جهت دیگر باید به این نکته توجه کرد که نوع کاربردی هر یک از این گیاهان، مورد تأکید کتاب‌های کهن داروشناسی و در بسیاری از موارد مورد تأیید دانش جدید هستند، ابن سینا، خاقانی و سعدی سه چهره برجسته ایرانی با استادی، مهارت و احاطه بر اغلب علوم رایج در زمانه خویش، به استفاده گیاهان دارویی در معالجه بیماران معتقد بودند. باور و اعتقاد این سه حکیم (ابن سینا، خاقانی و سعدی) نسبت به خواص گیاهان دارویی، حاصل دانش،

جدول ۱: برخی از گیاهان و خواص دارویی آنها

نام گیاه	نام علمی	اندام مصرفی	خواص و موارد مصرف
آویشن	Thmus	سرشاخه گلدار	تنگی نفس، سرفه، عفونت، سرماخوردگی، مقوی معده، رفع اخلاط خونی
اسفرزه	Plantagoscabra	دانه	رفع التهاب، رفع رماتیسم، تسهیل کننده عمل هضم
اکالیپتوس	Eucalyptus	برگ	ضد عفونی کننده، تنگی نفس، برونشیت، کرم کش، تسکین رماتیسم
زعفران	Crocus Sativus	کلاله	مسکن درد، تقویت معده
یبروح (مهر گیاه)	Mandragora officinarum	پوست، ریشه، عصاره	درمان صرع، کاهش دردهای مجاری ادراری و صفرا
کرفس	Apium graveolens	ساقه، ریشه، بذر	درد معده، تنگی نفس، ضد درد، رفع یوی بد دهان
پسته فستق	Pistacia veral	پوست، مغز، برگ	درمان کبد، التیام زخم، رفع کم خونی، اسهال
فاوانیا (عودالصلیب)	Paeunia	ریشه	رفع یرقان، درد گرده و آبدان
بلاذر (بلادر)	Cachewnut	دانه، پوست سخت میوه	درمان یبوست و انگل های روده ای
بنفشه (ینفسج)	Viola odorata	ریشه، برگ ها	رفع تورم چشم ها، درمان یرقان، تب، صرع
صبر (الوا)	Aloevera	شیرابه، میوه، ریشه، شکوفه ها	تسکین اعصاب، درمان یبوست، دستگاه هاضمه، سنگ کلیه
گشنیز	Coriandrum sutivum	تخم، برگ، ساقه	ضد نفخ، گرفتگی ها، دفع سموم بدن
سقمونیا (محموده)	Convolvulus scamonia	صمغ	مسهل صفرا، مسهل سودا، کم کننده اشتها
کحل (انزوت)	Astragalus sarcocolla	صمغ	مسهل صفرا، نفخ شکم، درمان چشم
شکر	Echinops	برگ، ساقه	درد گوش، سرفه، تنگی نفس، درد معده
صندل	Santalum album	میوه، مغز چوب	کم درد، اسهال، رفع تب و سردرد
حنظل	Citrulus colocynthis	میوه	ورم معده، درد دندان، مفاصل، سردرد، رفع یبوست
پرسیاوشان	Commiphora	ریشه، گل	سم زدایی کبد، رفع زردی و تب بر

References

1. Hedayat S. In the benefits of vegetarianism. Tehran: Negah Publications; 2005. p.49.
2. Ghasemi Boroumand M, Alavi Niaya A. Fundamentals of Traditional Medicine and Islamic Age. Tehran: Tabib Publications; 2008. p.2.
3. Hormozdiar K. Recognition of Medicinal Plants. Tehran: Aeezh Publications; 2009. p.1.
4. The Holy Quran. Anaam: 19.
5. Ibn Sina. Law in Medicine. Translated by Sarfakandi A. Tehran: Soroush; 2008. p.37, 40, 53, 86-87, 139, 151, 178, 181, 192, 196, 199, 265, 282, 286, 330.
6. Mir Haidar H. Plant Knowledge. Tehran: Islamic Culture Publishing; 2004. p.344.
7. Khaghani A. Khaghani's Diwan. Descripted by Estelami M. Tehran: Zavar Publishing; 2008. p.19, 42, 69, 86, 157, 160, 170, 214, 361, 447, 496, 514, 587, 915, 1207, 1212.
8. Sajjadi Z. Selected Poems of Khaghani Shervani. Tehran: Markaz Publishing; 2003. p.109.
9. Kazazi MJ. Khaghani's Difficulties Report. Tehran: Central Publishing; 2009. p.100, 809.
10. Affcar Khayavi MA. Encyclopedia of Medicinal Plants. Tehran: Rose; 2005. p.57.
11. Saadi AA. Musharraf Ibn Mosleh. Generalited by Foroughi MA. Tehran: Negah Publications; 2002. p.112, 177, 637, 962.
12. Moin M. Moein Persian Culture. Tehran: Farhang Nama Publications; 2008. p.158, 264, 439, 635, 893, 1107.